De oprichting van de gemeentelijke zeister gasfabriek in 1887

Op 23 november 1886 vroegen de heren J. Ledoux, als voorstander van de Evangelische Broedergemeente en H.M. van der Mersch verlenging van de concessie van 28 maart 1859 voor de plaatselijke gasfabriek, met 30 jaar.

In 1859 had de gemeenteraad aan de heren Van der Mersch, Voullaire en Croockewit een concessie verleend om gedurende 30 jaar gas te leveren voor de straatverlichting en tot het hebben van gasbuizen in openbare grond. A.C. Spruijt en G. van den Broeke uit Utrecht hadden op 27 oktober 1858 concessie aangevraagd voor levering van gas en de heren Van der Mersch, Voullaire en Croockewit in december daaropvolgend. Door de Evangelische Broedergemeente waren echter reeds toezeggingen gedaan aan de laatstgenoemde heren. Hierdoor stond het meest winstgevende gedeelte van de gemeente niet meer open voor concurrentie en moest de gemeente zelf ook afzien van de oprichting van een eigen gasfabriek. Om deze redenen besloot de gemeenteraad op 22 februari 1859 dan ook tot onderhandse aanbesteding aan Van der Mersch c.s. De eerste zeister gasfabriek was gelegen in de buurt van de Brouwerij.

De raad besloot het verzoek van Ledoux en Van der Mersch in handen te stellen van een speciale raadscommissie, bestaande uit de heren J. Meerdink, C.W. Anton en C. Guldensteeden Egeling. De commissie liet zich adviseren door de directeur van de utrechtse gasfabriek, de heer A.C. Spruijt, en won inlichtingen in bij de gemeenten Elburg, Hilversum, Middelburg en Winterswijk, die een gemeentelijke gasfabriek exploiteerden. In haar rapport van 2 mei 1887 kwam de commissie tot de conclusie dat de oprichting en de exploitatie van een gemeentelijke gasfabriek te prefereren was boven de verlenging van de bestaande concessie. Ingevolge artikel 20 van de overeenkomst van 28 maart 1859 had de gemeente het recht om de gebouwen, het materieel en alles wat voor de gasverlichting nodig was, alsmede het

bedrijf zelf, na 30 jaar voor de taxatieprijs over te nemen.

De argumenten van de commissie waren:

- grotere handelingsvrijheid voor de gemeente bij uitbreiding of verandering van de verlichting;
- financiële voorwaarden voor de gemeente bij exploitatie in eigen beheer;
- mogelijke verlaging van de gasprijs voor particulieren.

De concessionarissen waren uiteraard niet ingenomen met dit advies en kwamen op 23 mei met nadere informatie. En op 6 juni wendden zij zich andermaal tot de gemeenteraad met nadere informatie. Het college van burgemeester en wethouders nam het advies van de commissie echter over en stelde de gemeenteraad dan ook voor om conform het advies van de commissie te besluiten. Tijdens de raadsvergadering van 26 juli 1887 werd door de raad met zes tegen één stem aldus besloten.

Nu de gemeenteraad besloten had om de gasproduktie in eigen hand te nemen, moest er een nieuwe gasfabriek gebouwd worden. De bestaande fabriek was verouderd en te klein. De grond in de buurt van de gasfabriek was drassig en omdat men bij de bouw onvoldoende had geheid, was het gebouw behoorlijk verzakt. Men achtte het verstandiger om de nieuwe fabriek aan de noordkant van het dorp te bouwen. Voor dat doel werd bij raadsbesluit van 8 november 1887 van de firma E. Constant en Co. te Luik bijna 102 ha aangekocht. De koopsom bedroeg ƒ 8.000,--. In een toelichting bij het raadsbesluit voor gedeputeerde staten schreven b. en w.: "dat het overigens de bedoeling is, te gelegener tijd den grond weder te verkoopen, voor zoover de gemeente geen belang meer zal hebben bij het behoud daarvan". De hiergenoemde firma had de grond gekocht van de heer H.C. Bergsma. Deze had de grond geërfd van zijn moeder mevrouw C.J. Bergsma-Cazius; die op haar beurt deze grond weer geerfd had van mevrouw J.A. van Bern-van Goor Hinlopen.

Op 13 december 1888 verkocht de gemeente weer ruim 99 ha van dit terrein aan de heer I.D. Fransen van de Putte te 's-Gravenhage voor ƒ 7.000,--. Het argument om

dit terrein weer te verkopen werd als volgt geformuleerd: "dat het niet te verwachten is, dat er zich gunstiger gelegenheid zal voordoen om den grond te verkoopen en de gemeente ook zeer gebaat is bij een spoedige verkoop, waardoor veel rente wordt bespaard".

De raad bepaalde in zijn vergadering van 1 februari 1888 de plaats waar de nieuwe fabriek zou komen te staan op dit grote terrein; namelijk aan de tegenwoordige Steynlaan. Een gedeelte van deze laan heette vroeger Gasweg. De afstand tussen de daar te bouwen fabriek en het bebouwde gedeelte van Zeist vond men groot genoeg. Men raamde de kosten van de bouw van de fabriek met het buizennet op *f* 80.000,--. Architect A. Nijland te Utrecht werd met het bouwkundige gedeelte van de bouw belast. De laagste inschrijver bij de aanbesteding was de heer M.F. Geijtenbeek te Zeist. De levering van de gashouders werd gegund aan de firma L.J. Enthoven te 's-Gravenhage en de firma L. Smulders & Co. te Utrecht leverde diverse toestellen.

De benodigde kolen voor de gasproduktie werden in hoofdzaak aangevoerd via het station Driebergen-Zeist, maar in 1901 werd naast het fabrieksterrein door de Nederlandse Centraal Spoorweg een station opgericht en de gasfabriek kreeg toen een eigen spoorlijnverbinding.

Tot directeur van de nieuwe gasfabriek benoemde men op 13 december 1888 de heer D.A.M. Spruyt uit Utrecht.

Op 18 december van dat jaar werd het eerste gas geproduceerd en op 24 december werd het buizennet van de oude fabriek overgenomen en zo kon met ingang van 1 januari 1889 met de exploitatie van de gemeentelijke gasfabriek worden begonnen.

Uit het navolgende citaat uit een ingezonden brief van Van der Mersch, gepubliceerd in De Weekbode van 17 maart 1888, blijkt duidelijk hoe hij als concessionaris over het beleid van de gemeenteraad dacht; tevens geeft deze brief een beeld van het dorp Zeist vóór honderd jaar.

"Tenzij men zich voorstelle, dat elk onbebouwd plekje langs onze hoofdwegen binnenkort bevolkt worde of dat onze gemeente zich in de pas aangeworven zandvlakte tot

een stadje uitbreide, is het ook mij onverklaarbaar, hoe men in een dorp zonder groote industrieële werkplaatsen, waar geregeld tot laat in den avond gearbeid wordt - zonder openbare gebouwen voor concerten of andere uitvoeringen - waar men zich in den regel te half elf, uiterlijk elf uur te slapen legt - waar zich twee sociëteiten bevinden, die des avonds nauwelijks of in het geheel niet bezocht worden - waar het gezellig samenzijn zich uitsluitend tot den huiselijken kring bepaalde - hoe men zich in zulk een dorp bijkans een ton gouds denkt te besteden aan de oprichting eener gasfabriek met zoo beperkte behoefte".

R.P.M. Rhoen

Geraadpleegde bronnen en literatuur

- Archief der gemeente Zeist:
  a) notulen van de openbare vergaderingen van de gemeenteraad van 1859, 1886, 1887 en 1888 (inv. nrs 104 en 112)
  b) agenda's van 1859, 1886 en 1887 (inv. nrs 180, 230, 232 en 233)
  c) burgerlijke akten (inv. nr 134)
- Gedenkboek 40-jarig bestaan van het Gasbedrijf der gemeente Zeist, Zeist 1928
- De Weekbode van 17 maart 1888